

# İLK İSLAM FİLOZOFU KİNDÎ'NİN HAYATI VE FELSEFİ DÜŞÜNCELERİ

KINDI'S LIFE AND POLITICAL THOUGHTS

CEVHER ŞULUL\*

## ABSTRACT

As one of the distinguished figures of the history of Islamic thought, Kindi is the first philosopher trained in the Baghdad Academy. Aside from his fame in philosophy, he is also a scholar of physics, engineering, and mathematics. With this aspect - as S. H. Nasr states - he is considered to be one of the founders of the school of scientist philosophers. Despite his wide knowledge of natural sciences, he has been mentioned as a philosopher due to the preference for the philosophical mode. Kindi is the first scholar in the Islamic world that contributed to the philosophy with his book; he became a pioneer for the succeeding scholars in philosophy, and established the roots of the Peripatetic school.

Kindi's prominence as a Muslim philosopher reached the Latin West through his writings in philosophy and science. His name was so well-known in the Middle Ages and beyond, that he was referred to by Cardanus (d.1576), a distinguished author of Renaissance, as "one of the twelve most influential and important intellectuals of the human history".

In this article, along with Kindi's life and personality, we have analyzed his thoughts in metaphysics as the main subject of his philosophy, his categorization of sciences, and his perception of God and the universe.

**Keywords:** Kindi, Islamic Philosophy, peripateticism, Classification of the sciences

## ÖZ

İslâm düşünce tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Kindî, Bağdat Akademisi'nde yetişen ilk filozoftur. Kindî, filozof olduğu kadar bir fizikçi, bir mühendis, bir matematik bilginidir. O, bu niteliğiyle -S. H. Nasr'ın dediği gibi- filozof bilimciler okulunun ilk kurucuları arasında yer alır. Tabiat ilimlerindeki geniş bilgisine rağmen, felsefi yönü daha baskın olduğu için filozof olarak anılmıştır. İslâm dünyasında ilk defa felsefeye dair eser yazan Kindî, bu alanda kendinden sonra gelen filozoflara öncülük yapmış ve Meşşâî felsefenin temellerini atmıştır.

Bir Müslüman filozof olarak Kindî'nin şöhreti, felsefi ve bilimsel yazıları nedeniyle Latin Batı'ya kadar yayılmıştır. Ortaçağ'da öylesine ünlüydü ki, bu ünü Rönesans'a taşıdı ve bu dönemin Cardanus (ö. 1576) gibi çok tanınmış bir yazarı, Kindî'yi "insanlık tarihinin en etkili ve en önemli on iki entelektüel şahsiyetten biri" olarak değerlendirdi.

Bu makalemizde Kindî'nin hayatı ve şahsiyetine ilaveten felsefesinin temel meseleleri olan metafizik ilminde yönetime ilişkin düşünceleri, ilimleri sınıflandırması ile Tanrı ve âlem anlayışına dair konuları ele aldık.

**Anahtar Kelimeler:** Kindî, İslam Felsefesi, Meşşâîlik, İlimlerin Sınıflandırılması

\* Doç. Dr., HRÜ. İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

İslâm kültür çevresinin yetiştirdiği ilk filozof olan Kindî, Basra'da 185/801 yılında veya biraz öncesinde doğmuştur. Erken yaşta babasını kaybeden Kindî'nin ilk yetiştiği çevre Basra'dır. Daha sonraları zamanın ilimlerini öğrenmek için Bağdat'a gitmiştir (Ferruh,1983:305). Filozofumuz o günün şartları içinde aristokrat bir Arap kabilesi olan Kinde'ye mensuptur. Güney Arabistan kabilelerinden biri olan Kinde, diğer kabilelere nazaran dışarıdaki medeniyetlerle daha fazla temas halindeydi(Boer,1960:69).

Kindî'nin tam adı, Ebû Yusuf Ya'kub b. İshak b. Sabbah b. İmran b. İsmail b. Muhammed b. el-Eş'as b. Kays'dırNesebi Ya'rub b. Kahtan'a ulaşır (Mahmud,23). Kindî'nin babası İshak b. Sabbah, Abbasi halifeleri Mehdi, Hâdi ve Harun Reşid zamanında Kûfe valiliği yapmıştır (Ülken,1993:58; Cuma:1).

Kindî'nin yetişmesi ve şahsiyeti hakkındaki bilgilerimiz son derece yetersizdir. Biyografi yazarları bu konuda sadece Basra'da yetiştiğini, Bağdat'ta eğitim gördüğünü söylemektedirler. Buna rağmen Kindî'nin çocukluk yıllarında Kur'an'ı ezberlediği, bütün müslüman çocuklara uygulanan müfredatı oluşturan; Arapça, sarf, nahiv, edebiyat ve temel aritmetiği öğrendiği bilinmektedir. Daha sonra fıkıh, kelim ve felsefe ilimlerini tahsil etmiştir (el-Ehvani,1990:35-36).

Bu meyanda Kindî'nin yetiştiği ilk çevre olan Basra'nın da unutulmaması gerekir. Çünkü 8. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen kültürün merkezi Irak kentleriydi. Özellikle Basra'da birkaç kuşak boyunca ortaya atılan görüşlerin birçoğu daha sonraları dünya çapında yaygınlık kazanmıştır. O dönemde komşu Cundişapur okulundan etkilenmekten geri kalmayan Basra'da, edebiyat, dil bilimi gibi konularda çok kuvvetli bir fikri hayat vardı. Ayrıca Mutezile mezhebinin büyük imamları, burada kelâmî ve felsefi birçok konuyu tartışıyor, araştırıyordu (Nasr,1985:20).

Kindî bu zengin kültürel ortamda yaşadı. Hikmet Evi'nin kurucusu Me'mun ile beraber büyük mütercimlerden Huneyn ve oğlu İshak'ın muasırıydı. Tercüme hareketinin içinde bulunan Kindî, bu harekete katkıda bulundu (el-Ehvani,1990:59).

Bir süre halifelerin sarayında kalan Kindî'nin sarayda ne sıfatla ve ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Fakat daha sonraları Mütevekkil (847-861) zamanında yeniden Ehl-i Sünnet'e dönülünce, kendisi saraydan uzaklaştırılmış ve kütüphanesi kendisinden alınıp bir zaman için Basra'ya nakledilmiştir (Boer,1960:69-70; Watt,1968:51). Buna sebep olarak şu hâdise anlatılır: Musa b. Şâkir'in Mütevekkil devrinde yaşayan oğulları Muhammed ve

Ahmed, ilimde ilerlemiş kimselere karşı komplolar hazırlıyorlardı. Kindî'yi Mütevekkil'den uzaklaştırsın diye Sened b. Ali adında birini Bağdat'a gönderdiler. Hazırladıkları komplo kısmen başarıya ulaştı ve Mütevekkil, Kindî'nin dövülmesini emretti. Şahsi kütüphanesinin tamamına el konuldu ve ayrı bir yere nakledilip 'Kindî Kütüphanesi' adı verildi (el-Alûsî,1985:303).

Kindî, müsadere edilen kütüphanesini ancak halifenin vefatından kısa bir süre önce alabildi (Huart,1971:279). Bu şekilde itibarını kaybeden Kindî, ölümüne kadar eser yazmaya devam etmiştir. Bağdat'ta vefat eden Kindî'nin ölüm tarihi eski kaynaklarda pek zikredilmez. Yeni araştırmacılar ise tahminen 255/868 yıllarında vefat ettiğini belirtirler (İbn Cülcül,1985:73).

### Şahsiyeti

Felsefe ve ilimler sahasında mümtaz bir yere sahip olan Kindî'nin şahsiyeti hakkında klasik kaynaklarda yeterli bilgiye rastlayamıyoruz. Buna rağmen bazı rivâyetlerden yola çıkarak, ilminin vüsati ve derinliği ile beraber karakteri hakkında bazı şeyler söyleyebiliriz. Kindî, şahsiyet olarak çok yönlü bir insandı; aza kanaat etmeyen bir yapıya sahipti. Basra'dan Bağdat'a eğitim için geldiği zaman ilk önce edebi ilimleri, daha sonra da felsefi ilimleri tahsil etmiştir (Mahmud,209). Kindî, felsefeden psikolojiye, matematikten astronomiye kadar her dalda eser verdiği için, bazıları onu sadece matematikçi olarak, bazıları ise mühendis olarak algılamışlardır (eş-Şehrezûrî,1988:305).

İslâm'ın temel prensiplerine son derece bağlı olan Kindî, bu prensipleri her yönüyle kabullenip felsefi ve akli nazarla müdafaa eden gayretli bir şahsiyetti, öyle ki şarapla tedavisi mümkün olan bir hastalığa yakalanan Kindî, bunun dışında hiçbir ilaç fayda vermediği halde, hayatının sonuna kadar, hastalığın verdiği acıya tahammül ederek vefat etmiştir (el-Kıftî,1326:247).

Bazı felsefi ve bilimsel yazılarının çevrilmesiyle ünü Latin Batı'ya yayılan Kindî, özellikle astrolojide Batı'nın en iyi tanıdığı müslüman şahsiyetlerinden biriydi. Çoklarınca astrolojinin dokuz üstadından biri sayılıyordu (Nasr, 1985:21). Bir şahısta nadiren toplanacak derecede ilimler konusunda bilgili olan Kindî'yi (eş-Şehrazürî, 127), Rönesans'ın tanınmış yazarlarından Cardano, insanlık tarihinin en büyük mütefekkirlerinden biri kabul ederdi (Brokelman,127).

Özet olarak şunu diyebiliriz: Batı'da ve İslâm dünyasında Meşşâi felsefenin kurucusu kabul edilen Kindî, felsefeye bir yön tayin etmiş, bu tayin edilen yön ve mecrayı kendinden sonra gelen büyük filozoflar devam ettirmiştir.

## Kindî'nin Metafizik İliminde Yönteme İlişkin Düşünceleri ve İlimleri Sınıflandırması

Metafizik, felsefenin en temel, en ilgi çekici, fakat en tartışmalı bölümüdür. Nitekim ağaca benzetilen felsefe ilminin kökleri metafizik, gövdesi fizik ve bu gövdeden çıkan dallar da diğer bütün ilimlerdir (Descartes,1995:45).

İnsan, akıl sahibi bir varlıktır. Bu nedenle dünyaya niçin geldiğini, nereye gideceğini, Tanrı ve tabiatını, Tanrı'nın âlem ile ilişkisini ele alan ve benzer sorulara cevap verebilen metafizik ilmine ilgisiz kalmaz.

Metafizik (meta ta physika), aslen Yunanca bir deyim olup, “sonra” anlamına gelen “meta” kelimesiyle fizik anlamına gelen “physika” kelimesinden türetilmiştir. İslâm dünyasına tercüme yoluyla 9. asrın ortalarında intikal eden Aristoteles'in *Metafizik*'i aynı zamanda felsefi metafizik geleneğinin de başlamasına neden olmuştur (Fahri,1987:22).

İslâm dünyasında bu ilme verilen adlar “metafizik” veya Aristoteles'in varlığın bilimini belirtmek üzere aralarında bir ayırım yapmaksızın kullandığı “bilgelik, felsefe, ilk felsefe, teoloji” deyimlerinin Arapça'ya çevirisiyle karşılanmıştır (Aristoteles,1985:I,9). Örneğin İbn Rüşd, Aristoteles'in *Metafizik*'i üzerine yaptığı şerhine “*Mâba'du't-Tabia*”, İbn Sînâ eserlerinde metafizik konuları işlediği bölümlere “ilâhiyât” adını vermiştir. Aristoteles metafiziğe “ilk felsefe” adını verdiğinden İslâm düşünce tarihinde, aynı anlama gelen “el-felsefetu'l-ûla” deyimini de kullanılmıştır. Benzer şekilde Kindî, ağırlıklı olarak metafizik konularını ele aldığı hacimli risâlesine “*Kitâb fi'l-Felsefeti'l-Ûla*” adını vermiştir (el-Kindî, 1950: 97-162). Bir başka risâlesinde Aristoteles'e ait ilimleri sınıflandırırken, metafizik ilmine karşılık olarak “mâba'du't-tabiiyyât” veya “el-ilmu'l-ilâhî” deyimlerini kullanmıştır (el-Kindî, 1950: 376,384).

İslâm düşünürlerinin metafizik için yaptıkları tanımlar, belirledikleri konular, Aristoteles'inkine benzer. Örneğin Kindî'nin metafizik için yaptığı tanımlamayı Aristoteles'te bulmak mümkündür (Aristoteles,983).<sup>1</sup> Kindî'ye göre metafizik, felsefi disiplinler içerisinde değer ve mertebe açısından en yüce olanıdır. O: “Metafizik (ilk felsefe) ile her gerçeğin sebebi olan ilk gerçeğin bilgisini kastediyorum” demektedir (Kindî,1994:1).

Ancak Kindî ile Aristoteles arasında metafiziği tanımlama açısından benzerlik bulunsa da yoğunlaştıkları konular açısından farklılık vardır. Kindî metafiziğinde varlığı varlık olmak bakımından (Aristoteles,1985:1003a,1026a)

1 Ayrıca bk. I,79 ve 303. sayfaların dipnotu; Anthony Kenny, A Brief History Of Western Philosophy, Oxford 1998, s. 79-82.

-ki Aristoteles'e göre bu metafiziğin tanımındır- inceleme yerine her şeyin ilk sebebini, bütün varlıkları yaratan Zât'ı (Atiyeh, 1966:45), gerçek biri ve bu gerçek birin niteliklerini konu edinmiştir. Burada Kindî'nin gerçek bir terimiyle kastettiği şey Tanrı'dır. Öyle ki Tanrı, Kindî metafiziğinin en önemli esaslarından birisidir.

### **Metafizik Bilgide Yöntem**

İslâm filozoflarına göre metafizik, konuları itibariyle diğer ilimlerden farklıdır. Metafiziğe konu olan ilk sebeb bilgisi, soyut olup onun yöntemleri tabiat ilimlerine uygulanan yöntemlerden farklıdır (Kindî,1994:2). Çünkü "her bilgi alanını, diğerlerinden ayıran kendine özgü bir metodu vardır. Araştırmacıların çoğu, neyi, nerede ve nasıl arayacaklarını bilemedikleri için bu konuda yanılmışlardır" ( Kindî,1994:15).

Bu konuda Kindî ile benzer görüşlere sahip olan Aristoteles, metafiziğinde yöntem meselesini ele alır. Fakat kesin, tarif edilmiş, metafizik bir yöntem ortaya atmaksızın, sadece böyle bir ilmin yönteminin tabiatı itibariyle fizik ve matematiğin yönteminden farklı olacağını belirtmekle yetinir (Bayraktar,1988:168).<sup>2</sup>

Aristoteles'e nazaran Kindî; metafizik ilminde, yönetime ilişkin konularda daha fazla açıklayıcı bilgi vermektedir. Verdiği bilgileri maddeler halinde şöyle açıklayabiliriz:

a. Her ilmin kendine özgü araştırma yöntemi olduğu gibi ( Kindî,1994:11) yöntem ile bilgi edinme şekilleri arasında da sıkı bir ilişki vardır.

Örneğin metafizik ilmi, madde ile ilişkisi olmayan bir ilimdir. Bu ilmin verilerini araştıran kimsenin, duyu algılarından değil de aklın algılarından hareket etmesi gerekir. Bir çok araştırmacı bu konuda yanılığa düşerek metafizik bilginin zihinde açık seçik ve de somut bir imajını elde edebileceğini ümit etmektedir. Oysa Kindî, "madde ve madde ile ilişkisi bulunmayan (akli ve manevi) varlıklara gelince, onların asla maddi tasavvurları yoktur, biz onların gerçekliğini zorunlu olarak kabulleniriz. Sözelimi 'âlemin ötesinde ne doluluk ne de boşluk, yani ne boşluk, ne de cisim vardır' ifadesi, zihinde hiçbir şey uyandırmaz; zira doluluk ve boşluk kavramlarının duyu algısıyla herhangi bir ilişkisi yoktur ki zihinde imajı oluşsun. Bu daha önceki önermeler sonucunda aklın zorunlu olarak kabul ettiği bir şeydir" demektedir ( Kindî,1994:8,9).

<sup>2</sup> Aristoteles'in metafizik ilminde yönetime ilişkin düşünceleri için bk. Aristoteles, Metafizik, 995 a 15-20; 995 a 5-10.

b. İlimleri elde etmenin bir metodolojisi, bir sıralaması vardır. Örneğin okur-yazar olmayan bir insan, kitapların yazıldığı dili ve o dilin alfabetini öğrenmeden kitapları okuyamaz, öğrendiği takdirde ancak okuyabilir. Aynı şekilde “ilimler kendi içinde birinci, ikinci, üçüncü diye sıralanır; ve önce birinciye sahip olmadan ikinci, ikinciye sahip olmadan da üçüncü ilim elde edilemez.” (el-Kindî, 1953: 92).

c. Algılanan her bilgi, ispat edilemez. Her akli bilginin ispatı yoktur. Bazı şeyler ispat edilse de her şeyi ispat etmek mümkün değildir. Kindî, buna neden olarak şöyle demektedir: “Çünkü her ispatın ispatı olsa, ispat işleminin sonsuza dek sürüp gitmesi gerekir. O takdirde hiçbir şeyin mevcut olmaması icap eder. Zira ilkelerinin bilgisi kuşatılmayan şey meçhuldür; elbette ki meçhulün bilgisi yoktur.” Kindî, konuyu daha iyi izah edebilmek için örnek kabilinden insanı “konuşan ölümlü canlıdır” şeklinde tanımlamıştır. Tanımda geçen konuşan, canlı ve ölümlü kavramları bilinmiyorsa, ona göre tanımlama süreci tamamlanmış olamaz ( Kindî,1994:11)..

Özetle, Kindî'ye göre ilimler arasındaki sınırların karıştırılmaması, metodların ayırt edilmesi gerekir. “Matematik alanında ikna metodunu, metafizikte duyu ve analogiyi, tabiat ilminin ilkelerinde kıyası, belagatta ispatı ve ispatın ilkelerine ait bilgilerde ispat metodunu kullanmamalıyız. Bu şartlara riayet edersek amacımıza ulaşmak kolaylaşır; bunlara aykırı hareket edecek olursak amacımızı gerçekleştirmede hataya düşeriz ve istediğimizi elde etmemiz zorlaşır” ( Kindî,1994:11).

### ***Kindî'de İlimlerin Sınıflandırılması***

Kindî “*Risâle fî- Kemmiyeti Kütübi Aristutâlis ve mâ Yuhtâcu İleyhi fî Tahsilî'1-Felsefe*” adlı risalesinde ilimlerin elde edilmiş tarzlarından hareketle sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Özgün, fakat çok genel olan bu sınıflandırmaya göre ilimler iki kategori de değerlendirilebilir: Beşerî ilimler ve ilâhî ilimler.

### ***Beşerî İlimler***

İnsanın istemesiyle ve çabasıyla belli aşamalardan geçerek elde edilir (Kindî,1994:159). Kişinin zeka düzeyi, matematik ilimlerine vukûfiyeti, geçmişten günümüze intikal eden bilgi birikimiyle yakından ilgilidir. Bu nedenle Kindî, bize -çok veya az- gerçeği getirenlere karşı şükran duygularını ifade ettikten sonra, şöyle demektedir: “Onlar olmasaydı bu kadar yoğun çalışmamıza rağmen, doğru önermelerden hareketle sonucu çıkarıp bilinmeyene ulaşmamız mümkün olmazdı. İşte bu birikim, geçmiş yüzyıllardan

beri zamanımıza kadar süregelen yoğun ve yorucu çalışmaların bir sonucudur. Bir kimsenin ömrü ne kadar uzun, çalışması ne kadar ciddi ve yoğun, fikri de ne kadar ince olursa olsun, zaman olarak kendisini kat kat aşan bu birikimi hayatı boyunca elde etmesi mümkün değildir.” (Kindî,1994:3). Çünkü beşerî ilimlerde süreklilik ve tekamül esastır. Beşerî ilimlerin oluşumuna katkıda bulunan faktörler, yukarıda sıralanan unsurlarla sınırlı değildir. Bunları daha da çoğaltmak mümkündür.

### ***İlâhî İlimler***

İstmeden, çaba harcamadan, araştırma yapmadan, matematik ve mantıki çarelere başvurmadan, zamansız oluşan bilgidir. Öyle ki bu bilgi sadece peygamberlere özgüdür ve peygamberleri insanlardan ayıran en önemli niteliklerden biridir. Peygamberlerin bu bilgisi, tahsil sürecine ve başka şeye gerek kalmaksızın onları gönderen Allah’ın ilhamı ve vahyi ile gerçekleşir (Kindî,1994:160).

Kindî, bu noktada Allah tarafından peygamberlere verilen ilâhî bilgi ile filozofun bilgisini örneklerle mukayese ederek ilâhî bilginin üstünlüğünü ortaya koymaya çalışır. Ona göre; şayet bir kimse, sorulan sorulara peygamberin verdiği cevaplar ile filozofun bilgi birikiminin kendisine kazandırdığı güçle, bu sorulara verdiği cevapları karşılaştıracak olursa, filozofun cevabının peygamberinki kadar veciz, açık-seçik, kapsamlı ve kestirme cevaplar olmadığını görür. Mesela Hz. Peygamber’in -Allah’ın rahmeti ve selamı üzerine olsun- müşriklerin sorularına, her şeyi bilen, başlangıcı ve sonu bulunmayan, ezeli ve ebedî olan Allah’ın öğrettiği ile cevap vermesi gibi. Müşrikler, art niyetli olarak ve cevap veremez düşüncesiyle: “*Ey Muhammed! Çürümüş kemikleri kim diriltebilir?*” (Yâsîn, 36/78) dediler. Bunun üzerine gerçek bir olan şâni yüce Allah: “*De ki: Onlara ilk önce kim varlık verdiyse o diriltir. O bütün yaratıkları hakkıyla bilendir*” (Yâsîn 36/78) diye vahyetti (Kindî,1994:160-161).

Kindî’ye göre; Allah’ın bu ayette çok az sayıdaki harflerle ifade ettiği manayı hangi insan, beşer felsefesiyle ifade edebilir (Kindî,1994:163).

İlâhî bilginin bu niteliğinden dolayıdır ki, Kindî’ye göre felsefenin gerçek çağrısı, vahyin doğruluğuna karşı koymak yahut onunla üstünlük ve hatta eşitlik iddiasına kalkışmak değildir. O, felsefenin en yüksek hakikat yolu olduğu şeklindeki iddiasından vazgeçmeli ve vahye tâbi olup ona hizmet etmelidir (Fahri,1987:76).

## Tanrı Anlayışı

Kindî metafiziğinin temel konusu Tanrı’dır. Çünkü Tanrı hakkında yeterli ve sağlam bilgi edinmek felsefenin nihâi hedefidir. Kindî’nin Tanrı anlayışı kendinden önceki Yunan filozoflarıyla sonraki bir kısım İslâm filozoflarından farklıdır. Özellikle bu farklılık bazı meselelere geldiğinde kesin ayrımlar baş gösterir. Şöyle ki:

Kindî’ye göre Tanrı, bütün varlıkların nedeni olan, kendinden zorunlu, varlıkları yoktan yaratma niteliğine sahip basit ve ezeli olan varlıktır. Bu niteliklere sahip olan Tanrı, âlem ile sürekli olarak irtibat halindedir. Aristoteles’in aksine evrenin bilgisine sahiptir ve evrenin varlığı ve sürekliliği ilim, irade ve kudretine bağlıdır.

İlaveten Kindî’ye göre Tanrı, âlemi yoktan yaratmıştır, halbuki Yunan filozoflarına göre Tanrı, âlemi yok iken yaratan bir Tanrı olmayıp, âlemin bir yapıcısı, bir mimarıdır. Tanrı’nın âlemi yaratmak için kullandığı malzeme, kendisi gibi ezelden beri mevcut olan, şekil kazanmamış bir (kaotik) madde-dir. Tanrı bu maddeye sadece form kazandırmıştır. Onlar Tanrı’yı insan için doğrudan bir yükümlülük getirmeyen, salt kozmik bir varlık olarak algı-larlar. Çünkü bu felsefi düşünceye göre, Tanrı’nın kendisinden başka herhangi bir şey konusunda düşünmesi, Tanrı’nın eksiksiz oluşundaki değeri azaltacaktır (Russel,254; Aristoteles,1074). Buna karşılık Kindî’nin temel anlayışı, Tanrı’nın birliği, O’nun yoktan yaratması ve bütün mahlûkatın O’na muhtaç ve bağımlı olmasıdır. Zira O, âlemi bir düzene tâbi tutmuştur. Bu düzen hikmet sahibi, her şeyi bilen, güçlü ve cömert olan, yaptığını gayet sağlam yapan bir Tanrı’nın eseridir. O, tüm varlığı mükemmel bir şekilde yaratan ve ona süreklilik verendir (Kindî,1994:110). O’nun hakkında hiç bir zaman yokluk söz konusu değildir. O vardır ve daima var olacaktır. O öyle hayat sahibi olan birdir ki asla çoğalmaz. Sebepsiz ilk sebep, etkini (fiili) olmayan etkin ve gâyesi olmayan gâye O’dur. Her şeyi yoktan vücuda getiren ve bazısını bazısına sebep kılan yine O’dur (Kindî,1994:94). Bu niteliklere sahip olan Tanrı, âlem ile sürekli olarak irtibat halindedir; evrenin bilgisine sahiptir ve evrenin varlığı ve sürekliliği; ilim, irade ve kudretine bağlıdır.

Kindî “*Risâle fi Vahdâniyyeti’llah ve Tenâhi Cirmi’l-Âlem*” adlı eserinde Tanrı’nın birliği ile âlemin sonluluğunu izah ettikten sonra İslâm’ın ulûhiyet telakkisiyle örtüşen Tanrı tasavvurunu şu şekilde ifade etmektedir: “O halde Yaratıcı çok değil, çokluk kabul etmeyen birdir. O, mülhitlerin nitelendirmelerinden çok daha yüce ve münezzehtir. O, kendi yaratıklarına benzemez. Çünkü tüm yaratıklarda çokluk mevcuttur, fakat onda asla çokluk yoktur.



Ayrıca O yaratıcı, öbürleri ise yaratılmıştır, O sürekli (daim), diğerleri süresizdir. Çünkü değişikliğe uğrayan varlığın nitelikleri de (ahval) değişir; değişen ise daimi olamaz.”(el-Kindi,1953:207).

### ***Tanrı'nın Varlığına İlişkin Kanıtlar***

Tanrı'nın varlığını kanıtlamak veya en azından böyle bir fikri çabaya koyulmak, felsefe ve ilâhiyâtın en merkezi problemi olagelmıştır (Aydın,1987:14). Hem ilâhiyâtçı filozoflar hem de müslüman düşünürler Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için bir çok deliller ortaya koymuşlardır.

Kindî, Tanrı'nın varlığına ilişkin kanıtlarını felsefi bir tarzda risâlelerinde geniş bir şekilde anlatmaktadır. Kindî'nin -İslâm kelamcılarının büyük çoğunluğu gibi- delilleri filozofların sıkıcı diyalektik ispatlarından farklı, fakat ekseriya daha etkili ve daha müşahhasdır (Fahri,1987:78). Ancak o, bu kanıtları sistematik olarak belli başlıklar altında ele alma yerine, geniş bir çerçeve çizerek fiziğin kavramları dahil, çeşitli noktalardan hareketle konuyu temellendirmeye çalışmıştır.

Bu nedenle günümüzde Kindî ile ilgili yapılan çalışmalarda, Kindî'nin Tanrı'nın varlığına ilişkin kanıtları, değişik şekillerde sınıflandırmalara tâbi tutulmuştur. Biz burada delillerden sadece iki tanesini zikredeceğiz.

### ***Gâye ve Nizam Delili***

Gâye ve nizam delili, felsefe ve ilâhiyâtın en eski, en köklü ve belki de en güçlü delilidir (Aydın,1987:155). Dünyadaki gâyeli kuruluş ve düzen olgusundan yola çıkarak bu kuruluş ve düzenin yalnızca en bilge ve her şey gücü yeten bir varlığın yani Tanrı'nın eseri olabileceğini savunan delildir (Ajdukiewicz,1994:155). Amaç âlemde bir neden-gâye ilişkisinin varlığını ve bu nizamın tesadüf, tekâmül veya maddenin kendisi ile izah edilemeyeceğini açıklamaktır.

Bu kanıt, Yunan filozoflarınca bilinmekteydi. Örneğin Aristoteles yazılarında ilk olarak “yerin ve denizlerin güzelliğini, yıldızlı semanın ihtişamını seyreden ve bu gördükleri şeyden, bütün bu büyük eserlerin Tanrı'dan çıktıkları sonucunu çıkaran bir insan ırkını tasvir etmekteydi. Aynı şekilde o, rüyaları, önsezileri ve hayvanların içgüdülerini, tanrısal şeylerin varlığını gösteren kanıtlar olarak kullanmaktaydı”( Ross,1993.216-217).

Gâye ve nizam delilinin diğer delillerden farklı olan tarafı, dini ve estetik duygunun kuvvetli olduğu çevrelerde, her zaman hususi bir üstünlüğe sahip olmasıdır (Fahri,1987:67).

Örneğin Kur'ân, sık sık tabiat olaylarına (fenomen) iman edenlerin tefekkür etmesi gereken Allah'ın ayetleri olarak değinir.<sup>3</sup> Bunun için bütün İslâm tarihi boyunca ilimle uğraşan bütün müslümanlar, tabiatın harikuladeliğinde Allah'ın rahmet ve yüceliğini gösteren ayetler arama amacı gütmüşlerdir (Nasr,1985:22).

Kindî'yi hem bir bilim adamı olarak hem de müslüman bir filozof olarak bu geleneğin ilk örneği kabul edebiliriz.

Farklı risâlelerde gâye ve nizam delilini ele alan Kindî'ye göre, Allah'ı bilmek veya "görünmeyen âlemi bilmek ancak bu âlemde onun varlığını gösteren düzen ve eserlerle mümkün olur." (Kindî,1994:68). Zira bu âlem imkan dairesinde yaratılan en güzel âlemdir. Kindî, öne sürdüğü bu delille, âlemdeki düzen ve tertibe dikkat çekmektedir. Öyle ki duyu güçleri, aklının ışığıyla aydınlanan bir kimse için, duyulara konu olan görüntüler dünyasında bir ilk yönetenin yönetimini gösteren çok açık deliller vardır (Kindî,1994:93).

Gökyüzü ile yeryüzündeki varlıklar arasında mevcut olan ahenk ve uyum bunun en iyi göstergesidir. Örneğin Kindî'ye göre güneşin dünyaya olan uzaklığı bu şekilde olmayıp daha uzakta bulunsaydı hava az ısınır, kutup bölgelerine yakın bölgelerde olduğu gibi yeryüzünde her şey donardı; ne hayat, ne tarım, ne de başka gelişmeler olurdu. Eğer güneş daha yakın mesafede bulunsaydı yeryüzü yanar, ne hayat, ne tarım, ne de başka şey olurdu. Nitekim ekvator bölgesinde benzeri durum söz konusudur (Kindî,1994:104).

Kindî'ye göre, şâmi yüce Yaratıcı, yaptığını son derece sağlam ve düzenli yapmıştır. Eğer güneşin yeryüzüne olan uzaklığında hiç değişme olmasaydı ve güneşin hareketi daima ekvator ve ona paralel bir yönde cereyan etseydi ne kış, ne yaz, ne bahar, ne de güz olurdu. Yeryüzünün her yerinde tek mevsim bulunurdu; ya sürekli yaz, ya kış, ya da mevsimlerden bir diğeri olurdu (Kindî,1994:105). Kindî'ye göre bunun sonucunda oluş ve bozuluş gerçekleşmez, varlıktaki bütün türler ortadan kalkar ve değişikliğe uğramayan bir tek varlık kalırdı. Nitekim mevsimlerde anormal değişiklik olunca bunu görmekteyiz. Mesela yaz mevsiminde kuraklık uzun sürerse hayvanlar ve bitkiler bozulur (ölür), hastalıklar baş gösterir, yazlar kısa sürünce de sıcağın az olur ve neticede aynı durum ortaya çıkar; yani bütün mevsimlerde

3 Örneğin şu ayetlere bakılabilir: Bakara 2/22; Rahmân 55/6; Nebe 6/12.

anormal bir değişiklik olunca, hastalık ve bozulmalar (ölümler) meydana gelir.

Eğer güneş sadece dönenceler arasında hareket edip, devri hareketi için uzaklaşmamış olsaydı, yeryüzünün bir kısmı altı ay süreyle güneş ışığından mahrum kalırdı, dolayısıyla hiçbir canlı için rahat ve huzur olmazdı. Şayet güneşin merkezi dünyanın merkezinin dışında olmasaydı, mevsimler dört değil iki olurdu.

Kindî “*Oluş ve Bozuluşun Sebepleri Üzerine*” adlı risâlesinde Tanrı’nın hakimiyet ve hikmetini nazara veren buna benzer olayların ayda da görülebileceğini söylemektedir. Çünkü ay, şu andaki normal uzaklıkta değil de daha yakın olsaydı bulut ve yağmurun oluşmasına engel olurdu. Zira ay buharı çözer, ayırıştırıp, inceltir; onun toplanıp yoğunlaşmasını önler (Kindî,1994:105-107). Bu şekilde güneş ile ayın yeryüzü ile olan mükemmel münasebeti, her şeyin bir düzen ve tertip dahilinde cereyan etmesi Kindî’ye göre bizleri hikmet sahibi, her şeyi bilen, güçlü ve cömert olan, yaptığını gayet sağlam yapan bir yöneticinin varlığı düşüncesine götürür. Zira kapı, sedir veya kürsü gibi sanat eserlerinde görülen güzellik ve mükemmellik, saf akıl gözleriyle bakanlar için evrendekinden daha belirgin değildir (Kindî,1994:110).

Yine Kindî’ye göre, aydınlanmış akıl sahipleri ulu bir ağaç veya büyük bir balık, yılan, su kaplumbağası, fil ve benzeri hayvanlar karşısında hayranlık duymalıdır. Bütün ilginç yönleriyle bu varlıklar, O’nun kudretinin ne kadar yaygın olduğunu birer belgesidir (el-Kindî, 1953: 109-133).

Dikkat edilirse Kindî, tümüyle kozmik varlığa hâkim olan düzeni, astronomi ve fizik ilimlerine istinat ederek açıklamıştır. Bu düzen ve tertip ile beraber bir kısım varlıkların diğer bazı varlıkları etkilemesi, O’na boyun eğmesi ve ideal düzeyde olması, Kindî’ye göre kainatta sağlam bir yönetimin ve güçlü bir hikmetin varlığının en büyük delilidir. Her şeyi tertip ve idare eden sağlam bir yönetim ile beraber hikmetli bir müdebbirin varlığına da delalet eder (Kindî,1994:94 ; el-İraki,1973:116,117).

### ***İnsan Delili***

Kindî’nin Tanrı’nın varlığını kanıtlarken başvurduğu bir başka delil, kıyas-ı temsiliye dayanan “insan” delilidir.

İnsan küçüklüğüyle beraber, yaratılışındaki harikalar nedeniyle, bütünüyle kozmik âlem ile mukayese edilmiştir. Bazen insandan yola çıkılarak âlem tam teşekküllü bir canlı gibi tasavvur edilmiş; bazen de -kadîm filozoflarda

olduğu gibi - âlem küçültülerek insan için “küçük âlem” tabiri kullanılmıştır (Kindî,1994:67; Fahri,1987:72). Çünkü âlemde mevcut olan bütün güçler insanda vardır. Kindî, güçler tabiriyle, canlılık, büyüme ve düşünmeyi kasdetmektedir. “Örneğin insandaki kemik ve benzeri şeyler, toprak; vücuttaki rutubet, damar, mide, mesane ve benzeri organlardaki sıvı birikintiler, su; karında ve tüm organlardaki boşluk, hava; vücuttaki tabîî ısı ise ateş kabilindedir. İnsanın saçları bitkiler gibi, vücudun içinde ve dışındaki parazitler, üreyen hayvanlar gibidir” (Kindî,1994:124).

Kindî, âlem ile insan arasındaki bu benzerliği daha da ileri derecelere götürerek atmosferde meydana gelen yağmur, gök gürlemesi, rüzgar, çöküntü, volkan, deprem ve daha başka olayların her birinin insanda da bir benzeri olduğunu söylemektedir.

Bu nedenle Kindî'ye göre tam kudret sahibi olan Tanrı, tümüyle kozmik varlığı, âlemdaki her şeyin kendisinde bulunduğu bir tek canlı şeklinde yaratmıştır. Bu yaratılan canlıdaki nizam ve tedbir, görünmeyen bir müdebbirin varlığına delildir (Kindî,1994:124.125).

### ***Tanrı'nın Nitelikleri***

Kindî'nin Tanrı'nın nitelikleri konusundaki fikirlerinin anlaşılabilmesi için arka planının kavranması gerekir. Çünkü Kindî'nin yaşadığı Miladi 9. asırda, tevhid meselesi veya Tanrı'nın birliğini iddia, en çok tartışılan ve bu tartışmada taraf olan Mutezile fikriyatının merkez noktasını teşkil ediyordu. Tanrı'nın ilim, kudret, irade gibi sıfatları ile ilgili meseleler başlangıçta yeteri derecede sistematize edilmemişti. Vâsıl b. A'ta'nın bu konudaki fikirleri de aynı şekilde yeteri derecede açık değildi.<sup>4</sup> Ona göre; “kim kadîm bir mana veya sıfat ispat ederse iki ilâh ispat etmiş olur” (eş-Şehristâni:1957:57).

*Vâsıl b. A'ta'nın sıfatları inkarına sebep olan nedenleri iki gurupta toplayabiliriz:*

*Birincisi: Vâsıl b. A'ta, sıfatlarla ilgili olarak karşısında Müşebbihe ve Mücessime fırkalarını buldu. Mukâtilye fırkası ise her platformda görüşlerini açıklıyor fakat müslümanlar bu ekolün kurucusu Mukâtil b. Süleyman'a iyi gözle bakıyorlardı. Bu nedenle Vâsıl b. A'ta, adı geçen fırkaların antropomorfik Tanrı tasavvurlarına mukavemet etmiştir.*

<sup>4</sup> en-Neşşâr'a göre, Vâsıl b. A'ta bu görüşe felsefecilerin kitaplarına muttali olmadan önce kendi araştırmaları sonucunda ulaşmıştır. Bk. Ali Sami en-Neşşâr, Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm, Kahire 1977, I,392.

*İkincisi: Vâsıl b. A'âta sıfatları inkar etmekle, Seneviyye fırkası ve muhtemelen hıristiyanların teslis akidesinin inkarını hedef almıştı. Fakat Seneviyye mezhebine mensup olanlarla münakaşa ettiğine dair elimizde metinler bulunmasına rağmen, hıristiyanlarla münakaşa ettiğine dair tespit edici nitelikte yeterli miktarda metin bulunmamaktadır (en-Neşşâr,1977:392).*

*Ayrıca hıristiyanlar, yahudiler, Gulât-ı Şia ve Gnostik mezhepler, Müşebbihe ve Mücessime gibi antropomorfik, maddi varlıkla karışık bir Tanrı'ya inanıyorlardı. Örneğin; onlara göre Allah cisimdir, ettir, kandır, uzuvları, eli, ayağı, başı, dili, iki gözü ve iki kulağı vardır. Fakat o cisim olmakla beraber diğer cisimler gibi değildir. Sonra Tanrı'ya istivayı, yüzü, yönleri, gelmeyi ve gitmeyi izafe etmişlerdir (en-Neşşâr,1977:422).*

*Bu fikirlere karşı Mutezile mezhebi sıfatlar konusundaki görüşlerini şu şekilde ortaya koymuştur: “Mutezile Allah'ın birliği hususunda ittifak eder. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir.. O, yaratılmışların yaratılmışlıklarına delalet eden hiçbir sıfatla vasıflandırılmaz... O ezelden beri ilktir, yaratılmışlardan önce mevcuttur. O ezelden Âlim'dir, Kâdir'dir, Hayy'dır ve daima öyle olacaktır. Gözler O'nu ihata edemez. O işitme organları ile işitilemez. O bir şeydir, ama diğer şeyler gibi değildir. Âlim'dir, Kâdir'dir, Hayy'dır; ama diğer bilenler, kudret ve hayat sahipleri gibi değil. O tek başına Kadîm'dir, O'ndan başka Kadîm olan yoktur. O'ndan başka ilâh mevcut değildir, mülkünde ortağı yoktur. Gücünü, saltanatını paylaşan bir veziri yoktur. Yaptığı bir şeyi yaparken, yarattığı bir şeyi yaratırken, bir yardımcı yoktur. Yaratılmışları, önceki bir örneğe göre yaratmamıştır. O'nun için bir şeyi yaratmak diğer bir şeyi yaratmaktan ne kolay ne de zordur. O'na menfaat isnat etmek caiz olmadığı gibi bir zarar da ulaştırılmaz. O, sevinç ve lezzet gibi şeylerden münezzehtir. O'na, ne acı, ne de elem ulaşabilir. O'nun sonunda yok olacak bir sınırı yoktur. O'nun son bulması caiz değildir. O acz ve noksanlıktan uzaktır. Kadınların dokunmasından, zevce ve çocuk edinmekten münezzehtir” (el-Eş'arî,1980:155,156).*

*Bu ifadelere bakarak Mutezile mezhebinin tenzihi nasıl müdafaa ettiğini “Zât'ına benzer hiçbir şey yoktur” ( Şûra:42/11.) ayetini derinlemesine nasıl tefsir ettiğini anlayabiliriz.*

*Allah'ın zâtı ve sıfatları konusunda Kindî büyük ölçüde etkilendiği Mutezile ekolünün düşüncelerini bu şekilde serdettikten sonra Kindî'nin Tanrı'nın nitelikleri konusundaki düşüncelerine geçebiliriz. Ancak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için meseleyi iki başlık altında ele alacağız:*

### ***Tanrı'nın Ezelî Olma Niteliği***

Kindî'ye göre Tanrı'ya özgü en önemli niteliklerden birisi, O'nun ezelî olmasıdır. Ezelî "yok olmayan ve varlığını sürdürmek için başkasına muhtaç olmayana denir. Varlığını sürdürmek için başkasına muhtaç olmayanın nedeni (illeti) yoktur; nedeni olmayan ise ebedî olarak vardır." (Kindî,1994:62).

Kindî'nin ezelî varlıkla ilgili bir başka tanımı da şudur: "Ezelî öyle bir varlıktır ki O'nun hakkında mutlak olarak bir yokluk söz konusu değildir. Ezelînin varlığının öncesi yoktur ve varlığını sürdürmesi başkasına bağlı değildir. O nedensiz varlıktır. Ezelî olan için konu, yüklem, etkin ve gâye neden yoktur." (Kindî,1994:12).

Kindî, yaptığı bu tanımlarla öncelikli olarak ezelînin iki özelliğini ön plana çıkarmaktadır:

- a- Ezelî yok olmayandır; varlığı sürekli ve zorunludur.
- b- Varlığını sürdürmesi başkasına bağlı değildir, O zâtıyla kâimdir.

### ***Tanrı'nın "Salt Bir Olma" Niteliği***

Tanrı'nın sıfatlarından biri olarak kabul ettiği vahdâniyet konusuna İslâm filozofları ve kelmacılarından daha çok eğilen Kindî, bu mevzu ile ilgili meselelerde Kur'ân'ın Allah'ın birliğini vurgulayan, zâtına benzer hiçbir şey olmadığını izah eden ayetlerine istinat etmektedir.

Kindî'ye göre Tanrı'nın en önemli sıfatlarından biri olan bu nitelik, kıdem sıfatı gibi Mutezile alimlerin Tanrı'nın zâtî sıfatlarından biri olarak kabul edilmiştir (Fahri,1987:68).

Kindî'nin bu meseleyi ortaya koyarken takip ettiği metot son derece uzun ve karmaşıktır. Onun amacı bütün açıklığıyla Tanrı'nın vahdâniyet sıfatını ortaya koymaktır. Kindî bunu ortaya koyarken bazı terimlerin anlamlarını izah etmektedir. Çünkü Kindî: "Felsefe, anlamı olan lafızlara dayanır, anlamsızlarla uğraşmak felsefenin işi değildir" der (Kindî,1994:23).

Bu kısa izahtan sonra Kindî'ye göre gerçek birin ne olmadığı konusuna gelelim. Kindî burada Tanrı'yı -Mutezile mezhebinde olduğu gibi- olumsuz sıfatlarla nitelemektedir.

Tanrı'yı olumsuz sıfatlarla niteleyip gerçek birin her türlü kavramın üstünde bulunduğunu izah eden Kindî şöyle demektedir:

"Gerçek bir, kategorilerin hiçbirine dahil değildir. O, madde, cins, tür, şahıs, fasıl, hassa, araz-ı âmm değildir; hareket, nefis, akıl, küll, cüz, cemi

de değildir. O başkasına nispetle bir değil, tersine mutlak birdir, çokluğu kabul etmez. O birleşik ve çok olmadığı gibi, anlattığımız bir çeşitlerinin hiçbirinden değildir. Bir çeşitlerine ilişkin olan özellikler onda bulunmaz. Gerçek birin maddesi, formu, niceliği, niteliği ve izafeti yoktur. O gerçek bir olmanın ötesinde hiçbir şeyle nitelenemez. Yalnızca O, salt birdir. Yani O, birlikten başka bir şey değildir.” (Kindî,1994:53,54).

Dikkat edilirse, Kindî, Tanrı’yı tenzih etme konusunda çok duyarlı, duyarlı olduğu kadar meseleyi açık-seçik bir şekilde ortaya koyma konusunda çok istekli ve de kararlıdır.

H. Z. Ülken, de Boer ve M. Watt gibi bazı felsefe tarihçileri Kindî’nin bu konuda Plotin’in Enneades’ından (doğrudan doğruya değilse de Aristoteles’in sanılan Theologie kitabı yolu ile) veya Yeni-Eflatunculuktan etkilendiğini söylemişlerdir” (Ülken,1993:62).

Aynı şeyin Mutezile için de söz konusu olduğu söylenmektedir. Nitekim eş-Şehristanî, Mutezile’nin sıfatlar konusundaki görüşlerini naklederken bu akidenin ancak Yunanlı feylesofların kitaplarının tetkikinden sonra gelişmiş olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Mutezile mezhebinde olduğu gibi, Plotin’de de, Tanrı’nın birliğini tehlikeye düşürme korkusundan ötürü bire ait yüklemeleri inkar etme eğilimi vardır (Kadir,1990:144).

Plotin’e göre bir, aşkın, akılla kavranamayan, anlaşılamayan, hiçbir nitelik yüklenemeyen nedendir. Onun hakkında hiç bir şey söylenemez, onun ne olduğu değil, ancak ne olmadığı söylenebilir. Varlığı, zamanın, niteliğin ötesindedir (Çotuksöken:1989:38). Hiçbir açıdan onda çokluk bulunmaz (el-Behiy,1992:22).

Plotin’in bu düşüncelerine bakarak kişi, zât ve sıfat itibarıyla Kindî’nin Tanrı’ya izafe ettiği sıfatların bu niteliklerle aynı olduğu zehabına kapılabilir. Fakat Kindî’nin Tanrı’ya nispet ettiği diğer sıfatları dikkate alınca bu yaklaşımın bütünüyle doğru olmadığı anlaşılır. El-Irakî ise bu konuda Kindî’nin Plotin’in yanı sıra, Aristoteles’ten de etkilendiğini fakat bu etkinin sınırlı olduğunu söylemektedir (el-Irakî, 76).

Kanaatimizce Aristoteles’te Tanrı’nın birliği fikri bulunabilir. Fakat buna bakarak Tanrı’nın nitelikleri konusunda, sınırlı da olsa, Kindî’nin Aristoteles’ten etkilendiğini söylemek doğru değildir. Çünkü Kindî’nin Tanrı’nın birliği fikrine ulaşabilmesi için Aristoteles’e kadar gitmesine gerek yok. Tanrı’nın birliğine inanma ve bilgisine sahip olma, okunan ve inanılan İslâmi literatürün neticesidir.

Kaldı ki Tanrı'nın nitelikleri konusunda Kindî ile Aristoteles çok farklı görüşlere sahiptirler. Aristoteles'e göre en yüksek varlık olan Tanrı, maddesiz olduğundan ne izlenim, ne duyum, ne iştaha, ne de istek anlamına gelen iradeye sahiptir (Weber,1991:75,76). Tanrı'da bulunan niteliklerin hepsi pasif durumdadır. Bunların hiç birisi ile kainattaki varlarla temas edemez. Kainatın varlığından haberi yoktur. Ayrıca Aristoteles'in Tanrı'yı kendisine ibadet edilen, kendisinden yardım istenilen bir varlık olarak düşünmüş olduğuna ilişkin de hiçbir belirti yoktur. Ve gerçekten, eğer Aristoteles'in Tanrı'sı bütünüyle kendinde kapalı ise, ki böyle olduğuna inanmak mümkündür, o zaman insanların onunla kişisel iletişime yönelmeleri söz konusu olmayacaktır. Magna Moralia'da Aristoteles, Tanrı'ya yönelik bir dostluğun olabileceğini düşünenlerin yanıldıklarını söylemektedir. Çünkü Tanrı, sevgimize karşılık veremez ve bizim ne olursa olsun Tanrı'yı sevebileceğimiz söylenemez (Copleston,1986:73). Bu nedenle Aristoteles'in mutlak Tanrı'sı dünyamızı yaratan Tanrı değildir, hatta O, dünyadan ayrı bir varlık olduğunu bile bilmemekte, dolayısıyla orada bulunan varlıklara veya şeylere de aldırılmaktadır (Gilson,1986:32). Oysa Kindî'nin Tanrı'sı özgür iradesiyle âlemi yoktan yaratmıştır ve âlem ile sürekli olarak münasebet halindedir. O'nun hakkında hiçbir zaman yokluk söz konusu değildir. O vardır ve daima var olacaktır. Sebepsiz ilk sebep, etkini olmayan etkin ve gâyesi olmayan gâye O'dur. O gerçek birdir. Birliğini başkasından almış değildir, tersine O bizatihi birdir (Kindî,1994:55,94).

Bertrand Russel, Aristoteles'in ve Hıristiyan inancının Tanrı anlayışlarını mukayese ederken, Aristoteles'in Tanrı'sının bir Hıristiyan Tanrı'sının yüklemelerine sahip olmadığını söylemektedir (Russel,253,254). Aynı şey Aristoteles'in Tanrı anlayışı ile mukayese edildiği zaman Kindî'nin ve de İslam'ın Tanrı anlayışı için de söz konusudur.

Nitekim Ebû Rîde de, Kindî'nin âlemin ezeliyeti ve âlem ile olan münasebeti açısından ulûhiyet fikri ve ulûhiyetin nitelikleri konusunda Aristoteles'ten etkilenmediği kanaatindedir (el-Kindî, 1950: 80).

### Âlem Anlayışı

Kindî, âlemin yapısı, hiyerarşik düzeni, gökküreleri, yeryüzü ve yeryüzünde bulunan elementler ile bunların bileşikleri konusunda Yunan felsefi geleneğinden etkilenmiştir. Bu geleneğe göre ây, bozuluşa tâbi olmayan göklerle yeryüzü arasındaki sınırı belirler. Kindî, risâlelerinde duyu verilerinden hareketle bunların fiziksel görüntüleriyle ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir.



O, “*Risâle fi Hududî'l-Eşya ve Rusûmiha*” adlı eserinde felek diye isimlendirdiği gökküreleri için, madde ve sûreti olup ezeli olmayan (Kindî,1994:62), tanımını yaparken bir başka risâlede “felek, oluşan varlıkların maddi sebebi değildir, çünkü oluşan varlıkta madde bir şekilden diğer bir şekle dönüşür; oysa felekte dönüşüm olmaz. O formel sebep de değildir, zira form madde- den ayrılmaz, ikisi birdir” demektedir (Kindî,1994:116). Kindî’ye göre felek, tabii olan sebeplerden etkin ve gâye sebep de değildir. Burada felek diye nitelendirilen gökküreleri bozuluşa tâbi olmayan, değişikliğe uğramadan uzaya dağılmış olarak hareket eden varlıklardır. Hareketleri yeryüzündeki unsurların tersine dairesel olup bu hareketin zıddı yoktur (Kindî,1994:115-120).<sup>5</sup>

Kindî’ye göre ayaltı âleminde ise dört unsur ve bunların bileşikleri bulunmaktadır. Bu dört unsurun her birinin kendine özgü tabii hareketleri vardır. Ateş ile hava merkezden çevreye doğal yerleri yönünde hareket ederken (Kindî,1994:97,98) su ve toprak merkeze doğru hareket ederler (el-Kindî,1953:41). Ayrıca bu âlemdeki varlıklar oluş ve bozuluşa tabidir; hareketleri doğrusaldır (Kindî,1994:97). Kindî’nin bu görüşleriyle Aristoteles’in benzer görüşleri mukayese edilecek olursa Kindî’nin bu mevzuda Aristoteles’ten farklı ve yeni bir şey söylemediği sonucuna varabiliriz. Ancak Kindî ile Aristoteles arasında, ayüstü ve ayaltı âleminin ilk nedenle nasıl bir ilişki içinde oldukları hususunda, temel bir ayrılık vardır.

Aristoteles’e göre âlem ezeldir, onun hâdis olduğunu iddia etmek bir tür imkansızlığı tasdik anlamına gelir (Bolay,1993:99). Tanrı, bütün varlıkların gâye sebebi olması dolayısıyla bir aşk ve sevginin konusu olarak âlemi hareket ettirir (Aristoteles,1985:1072a).

Oysa Kindî’ye göre ayüstü ve ayaltı âlemi dahil bütün her şey Tanrı’nın iradesiyle yoktan yaratılmıştır (Kindî,1994:123). Ne madde, ne hareket ne de zaman ezeldir. Asıl gerçekliğin başlangıcında ezeli olan bir zât (Tanrı) vardır (Kindî,1994:85).

### ***Âlemin Sonluluğu Meselesi***

Kindî, âlemin sonlu olduğunu kanıtlamak için risâlelerinin birçok yerinde sonsuzluk aleyhine deliller getirir.

Sonsuzluk kavramı, gerek Yunan filozofları gerek İslâm düşünürleri tarafından biliniyor ve tartışılıyordu. Örneğin Anaxagoras, ilkelerin sonsuz sayıda olduklarını kabul etmektedir (Aristoteles,1985:984a). Ona göre madde

5 Kindî bu konuyu ayrıntılı olarak “*Risâle fi'l-İbane an Sucûdî'l-Cirmi'1-Aksa*” adlı risâlesinde ele alır. Bk. Risâleler, s. 113-125.

-Empedokles'in sandığı gibi- tek bir elemana, su, hava veya ateş gibi başka cisimler haline gelebilen homojen bir cisme indirgenemez. Birçok eleman vardır ve bunlar, sonsuzdur, yaratılmamışlardır, yok edilemezler, temel nitelikleri sonsuza kadar değişmeden kalır (Weber,1991:31; Birand,1987:25; Thilly,1995:65).

Yine Demokritos'a göre sonsuz sayıda bölünmez birimler vardır ki, bunlara atomlar denmektedir. Madde sonsuz küçük ve sonsuz sayıda atomlardan oluşmuştur (Copleston,1990:89). Benzer şekilde sonsuzluk fikrini Aristoteles'te de bulmak mümkündür. Aristoteles'in sisteminde madde, hareket ve zaman sonsuzdur (Aristoteles,1985:1071b).

Bir kısım İslâm düşünürleri ve kalamcıları, Aristoteles'in bu yaklaşımına muhalefet etmiştir. Zira İslâm'a göre, âlemin sonluluğu ve yaratılmışlığı tezi tartışmaya muhal bırakmayacak ölçüde kesindir. Kindî kalamcılardan farklı olarak matematik yöntemiyle sonsuzluk fikrine karşı çıkmıştır.<sup>6</sup>

*Kindî, bunu yaparken cismin ezeli ve bilfiil sonsuz olamayacağını, sonsuzluğun ancak bilkuvve olacağını izah ederek, vasıtasız idrak edilebilen aksiyomlardan yola çıkmaktadır. Kindî, bu aksiyomların bir kısmını sadece zikrederek delil getirme gereği duymazken, bir kısmını da matematiğe ait teknik terimlerle delillendirerek izah etmiştir.*

### **Tanrı'nın Yaratma Sıfatı ve Âlemlerle Olan İlişkisi**

İslâm bilginleri, Yaratıcı ve âlem arasındaki karşılıklı ifade edebilmek için genellikle "Hak" ve "halk" kelime ikilisini kullanmışlardır. Bütün kısmi ve vasıtasız sebepler nihai sebebe bağlanmıştır ve Tanrı her şeyin direkt sebebi olarak kabul edilmiştir. Nitekim Eş'arîlere göre kozmik hiyerarşinin bütün tabakaları İlâhî İrade'de toplanmıştır (Nasr,1985:24-25).

Prezips olarak yaratma (halk veya ibda) kavramını kabul eden İslâm düşünürleri, yaratmanın keyfiyeti konusunda iki gruba ayrılmışlardır.

1- Yaratılanın her an yenilendiği görüşünü savunan ekol (medrese-tü'l-halki'l -müteceddide):

Nedenselliği kabul etmeyen bu ekole göre varlık düzeni, statikliğe imkan tanımayan dinamik bir yaratma sürecidir. Varlığın dinamik ve her an yenilenen yapısına "halk-ı cedid" denir (Izutsu,1995:8). Buna göre âlem, her an

6 Birünî de -Kindî gibi- dünyanın ebediliği fikrinin Aristoteles felsefesinin en saçma ve İslâm görüşüne en aykırı doktrini olduğuna inanır. Birünî, daha önce bu konuda Yunan felsefesine karşı Yahya el-Nahvî tarafından yapılan eleştiriyi destekler. Bk. S. H. Nasr, İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş, s. 194-195.

Allah tarafından yok edilip var edilmektedir. Allah, biricik yaratıcıdır. O'nun dışında hiçbir şey gerçek fâil değildir. Eş'arîler ve bütün kelamcılar bu görüştedir (el-Alûsî:144). Örneğin taş düşer, çünkü Allah düşürür. Düşmesinin sebebi taşın niteliği veya herhangi bir dış kuvvetin zorlaması değildir. Tabiat kanunları gibi görünen şeyler, yani sebep sonuç dizelerindeki tek biçimlilik, bir alışkanlık meselesidir (Nasr,1991:302).

2- Yaratılanın sürekliliği görüşünü savunan ekol (medresetu'l-halki'l-müstemirre):

Bu ekol, nedenselliğe yer vermekte ve her şeyin Tanrı'nın iradesiyle yoktan yaratıldığını kabul etmektedir.

Kindî'yi bu ikinci gruba dahil edebiliriz. Bu mektebin en önemli özelliği yoktan yaratma ile beraber zaman, hareket ve cismin başlangıcı olduğunu kabul etmesidir. Ayrıca nedenselliğe verilen değer yan sıra Tanrı her şeyin etkin nedeni olarak kabul edilir. Tanrı, âlemi "ol" emriyle icat eder. Bunu da yaratma esnasında eşyaya koyduğu ilke ve kuvvetlerle yapar (el-Alûsî:257).

Yaratma kavramının karşılığı olarak "ibda" sözcüğünü kullanan Kindî, Tanrı'ya özgü olan bu fiili "*Risâle fi Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmiha*" adlı eserinde "bir şeyi yoktan meydana getirme" diye tanımlamıştır (Kindî,1994:58). Bu tanım İslâm inançlarıyla da örtüşmektedir. Çünkü İslâm inançlarına göre Tanrı, Kur'ân'da ifade edildiği gibi "*göklerin ve yerin yaratıcısıdır.*" (Bakara :2/117)

Kindî, belirli bir zamanda yoktan varoluştan açıkça bahsediyor. Bu doktrin, ne Yunan felsefesindeki âlemin başlangıçsızlığını savunan görüşle ne de akıllar teorisinde kullanılan Yeni-Eflatuncu sudûr (emanation) doktrini ile uzlaşabilir (Ülken,1993:61).

H. Corbin, Kindî'nin yoktan yaratma görüşünü kabul ettiğini, fakat birinci aklın İlahi İrade'nin fiiline bağımlı olduğunu tespit ettikten sonra, Yeni-Eflatuncu görüşe uygun olarak onun da aşamalı bir sıra ile diğer akılların zuhur ve sudûrünü kabul ettiğini söylemektedir (Corbin,1986:158).

Buna benzer iddiaları M. Watt'ta da bulmak mümkündür. M. Watt'a göre Kindî'nin bu konudaki görüşü, İslâm filozoflarının çoğunda olduğu gibi büyük ölçüde Yeni-Eflatuncu görüştür. Yeni-Eflatuncu Tanrı düşüncesi, Kur'ân'ın tek tanrıcılığına kafi derecede yakın görünmektedir. Ancak Kindî, Yeni-Eflatuncu görüşü basitçe almayarak sudûr nazariyesinin içine bir "yoktan yaratma" fikrini ilave etmiştir (Watt,1968:52).

Kanaatimizce H. Corbin ve M. Watt'ın bu konudaki düşünceleri doğru değildir.

Zira Kindî, “*Esûlucya*” kitabını ıslah ve tefsir etmiş (Kaya,1983:289) olmasına rağmen ne sudûr ne de sudûr vetiresi sonucunda oluşan akıllar ile semavi küreleri konu edinmiştir. Onun metafizik felsefesi, her şeyden önce İslâm inançlarını esas alan bir felsefedir.

İkincisi: Kindî delilleriyle bu âlemin bir defadan, yoktan, zamanın ve maddenin olmadığı bir ortamda, mutlak anlamda, Yaratıcı Kudret’in fiiliyle yaratıldığını beyan etmektedir. Bu Yaratıcı Kudret ise Tanrı’dır. Bu âlemin varlığı, sürekliliği ve bu sürekliliğin süresi İlâhî İrade’ye bağlıdır. Tanrı’nın irâdesi, yaratma fiilinin durmasını isterse, zamansız olarak bu âlem bir anda yok olur ( Kindî,1994:94,97,110,115).

Üçüncüsü: Kindî, ne sudûrdan ne de Fârâbî’de olduğu gibi teselsül ve feyz yoluyla sadır olan akıllardan bahseden fikirlere risâlelerinde yer vermemiştir (Fârâbî,1990:20-22). Sadece “*Kitâb fi’l-Felsefi’l-Ûlâ*” da şu satırları görüyoruz: “İlk gerçek birden gelen birlik feyzi, her duyulur nesneye ve onlara ilişkin olanlara varlık vermiştir. O, kendi varlığından onlara sununca her bir varlık vücut bulmuştur.”<sup>7</sup> (Kindî,1994:55)

Bu ifadelerle bakarak Kindî’nin Yeni-Eflatuncu görüşe uygun olarak aşamalı bir sıra ile akılların zuhur ve sudûrunu kabul ettiğini söylemek mümkün olmadığı gibi Kindî’nin sudûr nazariyesine “yoktan yaratma” fikrini ilave ettiğini söylemek de mümkün değildir. Cümlede geçen “feyz” sözcüğünün sıyak ve sibakına bakıldığı zaman, bununla sudûrun kastedilmemiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü cümlenin devamında “varlık vermekten” söz edilmektedir. Oysa varlık verme fiili, beraberinde irade sıfatını gerektirir. Oysa sudûr, tüm gerçekliğin bir ve ezelî-ebedî olan yetkin ve aşkın bir varlıktan, Tanrı’nın herhangi bir eylemi olmaksızın, zorunlulukla çıktığını öne süren metafizik öğretiler (Cevizci,1996:520).

Yuhanna Kumeyr’in şu ifadesi kanaatimizi teyit eder niteliktedir: “Kindî’ye göre âlem, Tanrı’dan feyz ve teselsül yoluyla sâdır olmadığı gibi nedensiz bir maddeden de meydana getirilmemiştir. Her şeyi yoktan yaratan Tanrı, ‘bir şeyin olmasını isteyince ona ol der, o da olur’ (Âl-i İmrân:3/47).Âlemin sürekliliği, varlığı gibi İlâhî İrade’nin tasarrufundadır.”( Kumeyr,19)

Sonuç itibariyle Kindî’ye göre bazen yaratıklara mecâz olarak fâiller denir; fakat gerçekte onlar sadece münfaildirler, yani Allah’ın mutlak fiilinin

7 H. Corbin ve M. Watt gibi de Boer de (İslâm’da Felsefe Tarihi, s. 71) bu satırlara bakarak Kindî’nin sudûrcu olduğunu söylemiştir. Oysa Kindî aynı satırların devamında âlemi yaratan, var eden, varlığa süreklilik veren zâtn gerçek bir olduğunu söylemektedir.

tesirinin alıcılarıdır. Her şey Allah'ın iradesiyle meydana gelir ve onun eseridir.

Verilen bu bilgilere bakarak Kindî'nin bir filozof olmasına rağmen gerek âlemin yoktan yaratılması, gerekse Tanrı-âlem ilişkisi konularında Platon ile Aristoteles'ten de farklı düşüncelere sahip olduğu söylenebilir. Örneğin Kindî, her şeyi yoktan yaratan Tanrı'nın dışında bir başka şeyin ezeli varlığını kabul etmez. Oysa Platon, bütün varlıklar sayısınca -idealar nazariyesine göre- ezeli şeylerin varlığını kabul eder.

Platon'a göre, Tanrı hiçbir şeyi yoktan yaratmaz. O, sadece evrenin tüm öğelerini oluşturan kaotik maddeyi usta bir sanatkâr gibi şekillendirerek düzenli dünyaya varlık kazandırır. Halbuki Kindî, madde dahil her şeyin yoktan yaratıldığını kabul eder.

Yine Platon'a göre her varlığın bir nedeni vardır. İdealar hem varlığın hem de oluşun nedenleridir (Aristoteles,1985:991b). Duyusal şeyler bu idealardan pay almak sûretiyle varolmaktadır (Aristoteles,1985:987b). Oysa Kindî'ye göre her şeyin nedeni, bir olan Tanrı'dır.

Kindî ile Aristoteles arasındaki fark ise Tanrı kavramının sınırlarıyla ilgilidir. Aristoteles, akılsal bakış açısından yola çıkar. Örneğin; Aristoteles'e göre Tanrı yetkindir, bilgindir, diridir, hatta hayatın kendisidir, akıldır, aşkın derecede faziletlidir, değişmez, ezeli ve ebedîdir. Yalnız bu niteliklerin hepsi, Tanrı'da pasif durumdadır. Yani Tanrı, bu sıfatlara haiz olmakla beraber âlemdeki varlıklarla temas edemez (Ross,1993:218-226). Öyle ki kendi kendisini bilen Tanrı, evreni bilmez ve evren üzerine etkisi, insanın faaliyeti gibi sahip olduğu bilimin bir sonucu değildir. O, ereksel düzene aittir ve etkilerini, aşk ve arzu nesnesi olarak kendine doğru çekmek sûretiyle meydana getirir (Aristoteles,1985:187). Bu, hemen hemen bir etkinlik olarak adlandırılmayacak bir etkidir. Çünkü bu, bir insanın bilinçsiz bir biçimde bir başkası üzerinde veya bir heykel veya bir tablonun kendisini seyreden hayranı üzerinde meydana getirebileceği türden bir etkidir (Ross,1993:222). Bu nedenle Aristoteles'in mutlak Tanrı'sı, dünyamızı yaratan Tanrı değildir; hatta O, dünyadan ayrı bir varlık olduğunu bile bilmemekte, dolayısıyla orada bulunan varlıklara veya şeylere de aldırmamaktadır (Gilson,1986:32).

Kindî, bu eksikliği yoktan yaratan, âlemde cari olan faâl, hakîm bir iradeyle muttasıf, merhametli ve cömert olan Tanrı düşüncesi ile gidermektedir. Kindî'ye göre Tanrı ile âlem arasındaki münasebet, Tanrı tarafından gerçek anlamda yaratma, kapsamlı tedbir ve sürekli yardım şeklindedir. Âlem ise Tanrı'nın bu fiiline, yoktan var ediciye karşı sorumluluğunu yerine getirerek

cevap vermektedir. Bu ise hâdiselerin yaratılış kanunlarına uygun şekilde cereyan etmesidir. Bu şekilde Kindî, Aristoteles'in "ilk hareket ettiricisine" karşılık "yoktan var edici" Zât'tan bahsetmektedir. Ayrıca maddenin Tanrı'ya duyduğu aşka karşılık, âlemin Tanrı'ya yaptığı ibadet ile Yaratıcı'sının varlığına şehâdet edişini ortaya koymaktadır (el-Kindî, 1953: 80).

### Sonuç

Kindî'nin yaşadığı miladi 9. asırda felsefeye olan alaka o derece arttı ki; bu çağda felsefi düşüncenin yükselme trendini yakalayabilmesi ferdi çabadan ziyade devletin etkin gayretleri sonucunda gerçekleşmiştir.

Kindî için felsefeye olan ilginin önemli bir nedeni, felsefi düşünceleri İslâm öğretileri çizgisi içine çekme gereği idi. Kindî, şüphesiz Antik düşüncenin bazı görüşlerinin kendi inançlarıyla uyuşmadığının farkındaydı. Nitekim filozofumuz birçok konuda Aristoteles'in görüşlerini kabul etmemiştir.

Bu asırda Yunan ilimleri ve felsefi eserleri tercüme edilmeye başlandı; tercüme edilen eserler arasında Aristoteles'in metafiziği de vardır. Bu eser, tercümesiyle beraber değişik şekillerde isimlendirilmiş olsa bile yeni bir gelenek (metafizik) başlamış olmaktadır. Kindî, yazdığı risâlelerle bu geleneğin öncüleri arasında yer alır. Ona göre metafizik "her gerçeğin sebebi olan ilk gerçeğin bilgisidir." Kindî'nin metafizik için yaptığı bu tanımlamayı Aristoteles'te bulmak mümkündür. Ancak Kindî ile Aristoteles arasında metafiziğin konusu açısından farklılık vardır. Kindî, metafiziğinde her şeyin ilk sebebini, bütün varlıkları yaratan Zât'ı, gerçek biri ve bu gerçek birin niteliklerini konu edinmiştir.

İlaveten Kindî'nin metafizikte yöntemle ilişkin düşünceleri esas itibarıyla Aristoteles'te bulunmakla beraber Kindî, bu konuda daha fazla açıklayıcı bilgi vermiştir. Kindî'ye göre her ilmin kendine özgü bir araştırma ve inceleme yöntemi, bir sıralaması vardır. Ayrıca yöntem ile kişinin alışkanlıkları arasında sıkı bir ilişki vardır.

Kindî, ilimleri beşerî ve ilâhî ilimler şeklinde genel bir taksime tâbi tutarak ilâhî ilimlerin emek ve çaba gerektiren beşerî ilimlerden üstün olduklarını Kur'an-ı Kerim'den örnekler vererek izah eder.

Kindî'nin Tanrı'ya dair görüşleri kendinden önceki Yunan filozoflarından farklıdır. Ona göre Tanrı, bütün varlıkların nedeni olan kendinden zorunlu, varlıkları yoktan yaratma niteliğine sahip, basit ve ezeli olan varlıktır.

Tanrı'nın ontolojik manada tarifi ancak menfi şekilde mümkündür. Örneğin Kindî'ye göre gerçek bir, kategorilerin dışında olup nefis, akıl veya eş anlamlı isimlerden olmayıp maddi ilke değildir. Bu fikirlerin arka planında görebildiğimiz kadarıyla Mutezile mezhebi vardır.

Kindî, Tanrı'nın niteliklerinden biri olarak kabul ettiği "vahdâniyet" konusunu İslâm filozoflarıyla kelamcılardan daha fazla ilgilenmiştir. Meseleyi ortaya koyarken takip ettiği metot son derece uzun ve karmaşıktır. Diğer İslâm filozoflarında görmediğimiz kadar matematiksel yorum ve açıklamalarla Tanrı'nın varlığı ve birliği konusunu -risâlelere bakarak- ele aldığını söyleyebiliriz. Onun bu konuda yaptığı yorum ve açıklamalar, Allah'ın birliğini vurgulayan, Zât'ına benzer hiçbir şey bulunmadığını izah eden Kur'ân ayetleriyle örtüşmektedir.

Kindî'nin Tanrı'nın varlığı konusunda getirmeye çalıştığı deliller, risâlelerde sistematik olarak belli başlıklar altında ele alınmamıştır. Bir kısmının kökleri Antik Yunan düşüncesine kadar uzanırken diğer bir kısmı (hudûs delili gibi) kelam ilmine ait olan bu delilleri Kindî, felsefi bir tarzda yeniden ele alarak çoğunlukla daha etkili ve daha müşahhas bir şekilde ortaya koymuştur.

Kindî, delilleriyle bu âlemin yoktan, zamanın ve maddenin olmadığı bir ortamda mutlak anlamda Yaratıcı Kudret'in fiiliyle yaratıldığını beyan etmektedir. Bu nedenle ona göre âlem sonludur, sonlu olduğunu kanıtlamak için risâlelerinin birçok yerinde sonsuzluk aleyhine deliller getirir.

Âlemin yapısı ve kısımları konusunda Kindî, Aristoteles kozmolojisinde olduğu gibi âlemi ayüstü ve ayaltı şeklinde ikiye ayırıp inceleme geleneğine uymuş ve bu ayrımı temel alarak açıklamaya çalışmıştır. Çünkü filozofumuza göre gökyüzü ile yeryüzü arasında esaslı bir mahiyet ayrılığı mevcuttur.

En önemlisi Kindî, -Aristoteles'in sisteminde olduğu gibi- gökyüzündeki varlıkların imtiyazlı statüleri olduğuna inanmaktadır. Kindî, bu imtiyazlı statüye, felsefi kültürün dışında Kur'ân perspektifinde meşru bir zemin arayışı peşindedir. Bu nedenle o, gökyüzündeki varlıkların özelliklerini saymadan önce mukaddime niteliğinde Kur'ân'ın "*yıldız ve ağaç secde eder*" mealindeki ayetini aklın verileriyle yorumlamaya çalışmıştır. Bu ayeti yorumlarken gök cisimlerinin Tanrı'ya itaat edişini ön plana çıkarmaktadır.

Kindî'ye göre âlemden bulunan her şey, Tanrı tarafından yaratılmıştır. Bütün kainatta müşahade edilen düzen ve tertip, varlıklar arasında yapıcı etkileşim, oluş ve bozuluşun en uygun ve ideal düzeyde gerçekleşmesi, sağlam

bir yönetimin ve güçlü bir hikmetin varlığını göstermektedir. Kısaca âlemde cereyan eden her hâdisenin etkin sebebi Tanrı'dır.

Oysa Aristoteles'e göre oluş ve bozuluş hâdisesi bazen doğanın, bazen sanatın, bazen de rastlantının ürünüdür. Özetle Kindî'ye göre oluş ve bozuluşun etkin sebebi Tanrı'dır. Aristoteles'e göre ise Tanrı'nın dışında başka sebepler vardır.

### Kaynakça

- ADJUKİEWİCZ, Kazimiers (1994). "Temel Kavramlar ve Kuramlar Felsefeye Giriş" çev. Ahmet Cevizci, Ankara.
- el-ÂLÛSÎ, Husâm Muhyiddin (1985). "Felsefetu'l-Kindî ve Ârâu'l-Kudemâ ve'1- Muhdesine Fihî" Beyrut.
- ARİSTOTELES. "Metafizik" çev. Ahmet Aslan, İzmir 1985;
- ATİYEYEH, George N. (1966). "Al-Kindî, The Ppilosopher of The Arabs" Rawalpindi.
- AYDIN, Mehmet (1987). "Din Felsefesi" İzmir.
- BARTHOLD, W. (1973). "İslâm Medeniyeti Tarihi" çev. M. Fuad Köprülü, Ankara.
- BAYRAKTAR, Mehmet (1988). "İslâm Felsefesine Giriş" Ankara.
- el-BEHİY, Muhammed (1992). "İslâm Düşüncesinin İlahi Yönü" çev. Sabri Hizmetli, Ankara.
- BİRAND, Kamuran (1987). "İlk Çağ Felsefesi Tarihi" Ankara.
- de BOER T. J. (1960). "İslâm Felsefe Tarihi" çev. Yaşar Kutluay, Ankara.
- DESCARTES (1995) "Felsefenin İlkeleri" çev. Mesut Akın, İstanbul.
- BOLAY, Süleyman Hayri (1993). "Aristo Metafiziği ile Gazzâlî Metafiziğinin Karşılaştırılması" İstanbul.
- BROCKELMANN, Carl. "Tarihu'l-Edebi'l-Arabi" Kahire ts.
- CEVİZCİ, Ahmet (1996). "Felsefe Sözlüğü" Ankara.
- COPLESTEN, Frederick (1986) "Felsefe Tarihi - Aristoteles". çev. Aziz Yardımlı, İstanbul; - *Ön Sokratikler ve Sokrates*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 1990.
- CORBİN, Henry (1986). "İslâm Felsefesi Tarihi, Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar (1198), çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul.
- CUMA, Muhammed Lutfi. "Felâsifetu'l-İslâm" byb. ts.
- ÇOTUKSÖKEN, Betül, Saffet Babür (1989). "Ortaçağda Felsefe" İstanbul.
- DESCARTES (1995). "Felsefenin İlkeleri" çev. Mesut Akın, İstanbul.
- el-EHVÂNÎ (1990). "Kindî", çev. Osman Bilen, "İslâm Düşüncesi Tarihi" M. M. Şerif (ed.), İstanbul.
- el-EŞ'ARÎ, Ebü'l-Hasan Ali bin İsmail (1980). "Kitâb Makâlâtî'l-İslâmiyyin ve İhtilâf el- Musallin" nşr. Helmut Ritter, Wiesbaden.
- FAHRÎ, Macit (1987). "İslâm Felsefesi Tarihi" çev. Kasım Turhan, İstanbul.
- el-FÂRÂBÎ (1990). "el-Medinetü'l-Fâzıla" çev. Ahmet Arslan, Ankara.



- FERRUH, Ömer (1983). *"Tarihu'l-Fikri'l-Arabi ile Eyyâm İbn Haldun"* Beyrut.
- GİLSON, Etienne (1986). *"Tann ve Felsefe"* çev. Mehmet Aydın, İzmir.
- HUART, Clement. *"Arab ve İslâm Edebiyat"* çev. Cemal Sezgin, Ankara ts.
- IZUTSU, Toshihiko (1995). *"İslâm'da Varlık Düşüncesi"* çev. İbrahim Kalın, İstanbul 1995.
- el-İRÂKÎ, Muhammed A'tıf (1973). *"Mezâhib Felâsifeti'l-Meşrik"* Kahire.
- İBN CÜLCÜL, Ebû Davud Süleyman b. Hasan (1985). *"Tabakâtu'l-Etibba ve'l-Hukemâ"* Beyrut.
- KADİR, C. A. (1990). *"İskenderiye ve Süryani Düşüncesi"*, çev. Kasım Turhan, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, M. M. Şerif (ed.), İstanbul.
- KAYA, Mahmut (1983). *"İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi"* İstanbul.
- KENNY, Anthony (1998). *"A Brief History Of Western Philosophy"* Oxford.
- el-KİFTÎ, Cemaluddin Ebü'l-Hasan Ali el-Kâdi (1326). *"Kitâbu İhbâri'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ"* Kahire.
- KİNDÎ, Ebû Yusuf Ya'kub b. İshak (c. 1, 1950, c. 2, 1953). *"Resâilu'l-Kindî el-Felsefiyye"* nşr. Ebû Rîde, Kahire.
- KAYA, Mahmut (1994). *"Felsefi Risâleler"* çeviri ve inceleme, İstanbul.
- MAHMUD, Abdulhalim. *"et-Tefkiru'l-Felsefi fi'l-İslâm"* Kahire ts.
- NASR, Seyyid Hüseyin (1985). *"İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş"* çev. Nazife Şişman, İstanbul.
- ÜNAL, Ali (1985). *"Üç Müslüman Bilge"* çev. İstanbul.
- TURHAN, Kasım (1991). *"İslâm'da Bilim ve Medeniyet"* çev. v.dğr İstanbul.
- en-NEŞŞAR, Ali Sami (1977). *"Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm"* Kahire.
- PLATON (1989). *"Timaios"*, çev. Erol Güneş, Lütfi Ay, İstanbul.
- ROSS, W. D. (1993). *"Aristoteles"* çev. Ahmet Arslan v.dğr., İzmir.
- RUSSEL, Bertrand. *"Batı Felsefesi Tarihi: Antikçağ"* çev. Muammer Sencer, İstanbul ts.
- eş-ŞEHREZÛRÎ, Şemseddin Muhammed (1988). *"Nuzhetu'l-Ervâh ve Ravdatu'l-Efrâh min Tarihi'l-Hukemâ ve'l-Felâsife"* Trablus.
- eş-ŞEHRİSTANÎ, Muhammed b. Abdülkerim (1975). *"el-Milel ve'n-Nihal"*, Beyrut.
- THILLY, Frank (1995). *"Felsefe Tarihi"* çev. İbrahim Şener, c. 1, İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1993). *"Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi Kaynakları ve Etkileri (İslâm Düşüncesi II)"* İstanbul.
- WATT, Montgomery (1968). *"İslâmî Tetkikler, İslâm Felsefesi ve Kelâmî"* çev. Süleyman Ateş, Ankara.
- WEBER, Alfred (1991). *"Felsefe Tarihi"* çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul.